

<https://doi.org/10.36719/2663-4619/107/22-28>

Ülviyyə Quliyeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Ağcabədi filialı
ulvuyequluyeva2@gmail.com

Tədris prosesində tənqidi düşünmə bacarığının əhəmiyyəti

Xülasə

Tənqidi düşünmə bacarığı tədris prosesində tələbələrin məntiqi və analitik düşünmə qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək üçün vacibdir. Bu bacarıq tələbələrə məlumatları şübhə ilə qarşılayaraq onları təhlil etməyi, fərqli perspektivləri nəzərə alaraq obyektiv nəticələr çıxarmağı və müstəqil qərarlar verməyi öyrədir. Tənqidi düşünmə təhsil zamanı daha dərin öyrənmə, problemlərin daha effektiv həlli və yaradıcı yanaşmaların inkişafı üçün əsas şərtlərdən biridir. Tənqidi düşünmə bacarığı tələbələrin akademik uğurunu artırır, onları daha fəal öyrənənlərə çevirir və gələcək iş həyatı üçün zəruri olan məntiqi və analitik düşüncə bacarıqlarını inkişaf etdirir. Tədris prosesində bu bacarığın inkişaf etdirilməsi tələbələrin daha sərbəst və yaradıcı düşünmələrini təmin edir və gələcək liderlərin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Tənqidi düşünmə təhsildə yalnız faktların öyrənilməsi deyil, həm də bu faktların analitik təhlili, dərin düşünmə və praktik həyatda tətbiq olunması üçün böyük əhəmiyyətə malikdir.

Açar sözlər: tənqidi düşünmək, analitik düşüncə, tədris prosesi, müstəqil qərarvermə, problemlərin həlli, yaradıcı düşüncə, akademik uğur, təhsil strategiyaları

Ulviyya Guliyeva

Aghjabedi branch of Azerbaijan State Pedagogical University
ulvuyequluyeva2@gmail.com

The Importance of Critical Thinking Skills in the Educational Process

Abstract

Critical thinking skills are essential in the teaching process to develop students' logical and analytical thinking abilities. This skill teaches students to approach information with skepticism, analyze it, consider different perspectives, and draw objective conclusions while making independent decisions. Critical thinking is one of the key components for deeper learning, more effective problem-solving, and fostering creativity in education. It enhances students' academic success, turning them into more active learners and developing the logical and analytical thinking skills necessary for their future careers. Developing this skill in the teaching process ensures that students become more independent and creative thinkers and plays a crucial role in shaping future leaders. Critical thinking in education is not just about learning facts, but also about analyzing and applying them in practical life, making it highly valuable.

Keywords: critical thinking, analytical thinking, teaching process, independent decision making, problem solving, creative thinking, academic success, educational strategies

Giriş

Tənqidi düşünmək insanların məlumatları təhlil etmə, qiymətləndirmə və nəticə çıxarmaq bacarığını əks etdirən bir fəaliyyətdir. Bu proses yalnız faktların qəbul olunması ilə kifayətlənmir, eyni zamanda həmin faktların düzgünlüyünü, etibarlılığını və önəmliyi açıqlamağı da tələb edir.

Tədqiqat

Tənqidi düşünmənin inkişaf etdirilməsində əsas tələblərdən digəri isə məsələlərə sistemli və məntiqi yanaşmadır. Belə olduqda fərd öz baxışlarını müstəqil şəkildə formalaşdırır və daha məqsədyönlü qərarlar qəbul edə bilər. Tənqidi düşünmə bir neçə mərhələdən ibarətdir:

1. Məlumatların toplanması mərhələsi: Bu mərhələ mövcud məlumatların toplanması ilə başlayır. İnsan müzakirə olunan mövzu ilə bağlı faktlar, statistika, düşüncə və dəlillər toplayaraq bu prosesə başlayır.

2. Analiz mərhələsi: Toplanmış məlumatların dərinəndən araşdırılması vacib addımlardan biridir. Məlumatları müxtəlif aspektlərdən qiymətləndirmək və onların arasında əlaqələri aşkara çıxarmaq bu mərhələnin əsasını təşkil edir.

3. Qiymətləndirmə mərhələsi: Analizdən sonra toplanmış informasiyaların etibarlılığını yoxlamaq və onların düzgünlüyünü qiymətləndirmək lazımdır. Bu mərhələdə verilən məlumatların mənbəyi, obyektivliyi və yerləşdiyi kontekst diqqətlə nəzərə alınmalıdır.

4. Nəticələrin çıxarılması mərhələsi: Dəyərləndirmə bitdikdən sonra əldə edilən faktlara əsasən nəticə çıxarılır. Burada məqsəd müəyyən məsələ üzrə əsaslandırılmış və fərqli fikirlərə söykənən müstəqil qərarlar formalaşdırmaqdır.

5. Qərar qəbul edilməsi mərhələsi: Artıq digər mərhələlər uğurla yerinə yetirildikdən sonra tənqidi düşünmə zamanı müzakirə edilən məsələyə dair qərar vermək mümkün olur. Əvvəlki mərhələlərdə əldə edilən nəticələrə əsaslanaraq düzgün qərar qəbul edilir.

Müasir dövrdə tənqidi düşünmək təhsil sistemində və cəmiyyətdə mühüm yer tutur. Bu gün insanlar qarşılaşdıqları müxtəlif məlumat axınında düzgün olanı seçmək, daha məntiqli qərarlar vermək və sosial problemləri həll etmək üçün tənqidi düşünmə bacarıqlarına ehtiyac duyurlar. Bu bacarıq yalnız akademik sahələrdə deyil, gündəlik həyatımızda, iş fəaliyyətində və şəxsi münasibətlərdə də əvəzolunmazdır. Tənqidi düşünmək həmçinin yaradıcı yanaşma ilə də sıx əlaqəlidir. Təlim zamanı tələbələr yeni ideyalar və perspektivlər inkişaf etdirmək üçün mövcud bilikləri tənqidi baxışla təhlil etməlidirlər. Bu proses daha geniş düşünmə qabiliyyəti, yenilikçilik və cəmiyyətdə sosial dəyişikliklər yaratmaq üçün əsas vasitələrdən biridir. Tənqidi düşünmə yalnız faktları əzbərləmək deyil, eyni zamanda bu faktların analitik təhlilini, dərin düşünməyi və praktik həyatda tətbiq olunmasını əhatə edir (Ağayev, 2012, s. 58). Bu, tələbələrin öz öyrənmə motivasiyasını artırır və çətin situasiyalarda daha müstəqil olmalarına kömək edir. Tənqidi düşünən insanların məlumatları dərk etmək, onları qiymətləndirmək və həyatlarında daha şüurlu qərarlar qəbul etmək qabiliyyətləri güclənir. Cəmiyyətin artan tələblərinə cavab verə bilmək üçün təhsil prosesində bu bacarıqların inkişaf etdirilməsi vacibdir. Biz müəllimlər pedaqoji fəaliyyətimizin bir hissəsi olaraq tələbələrin müstəqil düşüncələrini inkişaf etdirmək və onları gələcək həyatlarında daha uğurlu etməyə yönəlmiş addımlar atmaq məqsədini güdməliyik. Tədris prosesində tənqidi düşünmə təkcə nəzəri təlimin vacib bir elementi deyil, həm də şagird və tələbələrin öyrənmə qabiliyyətlərini inkişaf etdirən bir vasitədir. Bu bacarıq tələbələrin yalnız mövcud bilikləri yadda saxlamasından əlavə, onları şüurlu şəkildə analiz etmək, müxtəlif perspektivlərdən dəyərləndirmək və fərqli vəziyyətlərdə tətbiq etmək qabiliyyətlərini formalaşdırır. Beləliklə, tənqidi düşünmə təhsil sisteminin mərkəzində durmalı və öyrənmənin keyfiyyətini yüksəldən əsas metodlardan biri kimi qəbul edilməlidir. Əgər tələbələr tənqidi düşünmə bacarığına malik olarlarsa, onların məlumatları sorgulamaq, fərqli baxışlarla təhlil etmək, daha doğru qərarlar qəbul etmək imkanı xeyli artacaqdır. Tədris prosesində bu bacarığın inkişafını bir neçə əsas amilə əsaslanaraq fikrimizi izah edək.

Tənqidi düşünmənin tədrisdə əhəmiyyəti konstruktivist yanaşmadan qaynaqlanır. Konstruktivizmə görə öyrənmə fəal bir prosesdir. Öyrənənlər öz təcrübələri və bilikləri üzərində düşünərək yeni anlayışlar yaradırlar. Tənqidi düşünmə bu fəal prosesi daha dərinəndən və anamlı şəkildə inkişaf etdirir, çünki tələbələr məlumatları sadəcə qəbul etməkdən daha çox onu sorgulamaq və yenidən formalaşdırmaq bacarığı qazanır. Digər aspektdən tədrisdə tənqidi düşünmənin əhəmiyyətini başa düşmək üçün Bloom'un taksonomiyasına nəzər salmaq vacibdir. Bu taksonomiyada təfəkkür prosesləri altı səviyyədə təsnif edilir: bilmək, anlamaq, tətbiq etmək, təhlil etmək, qiymətləndirmək və yaratmaq. Tənqidi düşünmə ən yüksək səviyyələrdə – təhlil, qiymətləndirmə və yaratmaq – inkişaf etdirilir və tələbələrin daha mürəkkəb biliyə çatmasına şərait yaradır. Eyni zamanda tənqidi düşünmə ilə sıx əlaqədə olan başqa bir psixoloji fakt metakognisiyadır. Metakognisiya insanın öz düşüncə proseslərini dərk etməsi və idarə etməsi anlamına gəlir. Tədris prosesində metakognitiv bacarıqların inkişafı tənqidi düşünmə ilə sintez edilərək tələbələrin öz öyrənmə proseslərini daha dərinəndən idarə etmələrinə və refleksiya etmələrinə imkan yaradır. Tədris prosesində tənqidi düşü-

mə bacarığını inkişaf etdirmək üçün müəllimlər konkret metodlar və yanaşmalar istifadə etməlidirlər (Qasımova, 2017, s. 112). Bu metodlar həm sinif daxilində, həm də dərsdankənar fəaliyyətlərdə həyata keçirilə bilər. Məsələn, müəllim tələbələrə mövzuya uyğun real həyat problemləri təqdim edə və bu problemləri həll etmək üçün fərqli yanaşmalardan istifadə etməyə yönəldə bilər. Bu yanaşma tənqidi düşünməni stimullaşdırır, çünki tələbələr problemi anlamaq, məlumatları analiz etmək və müxtəlif həll yollarını nəzərdən keçirmək məcburiyyətində qalırlar. Sokratik sorğulama da tələbələrin düşüncə tərzini daha dərindən inkişaf etdirmək üçün istifadə olunan bir üsuldur. Müəllim suallar vasitəsilə tələbələrə məntiqi və sistemli düşünməyə yönləndirir. Bu metod tələbələrin fikirlərini əsaslandırmağa, dəlillərini təhlil etməyə və hər hansı bir məlumatı dəqiqləşdirməyi öyrədir. Tələbələrə mövzulara dair əks fikirləri təqdim etmək və onları bu fikirləri müqayisə edərək təhlil etməyə təşviq etmək tənqidi düşüncəni inkişaf etdirir. Bu yanaşma tələbələrin müəyyən bir mövzuya dair fərqli perspektivləri dəyərləndirmələrinə və daha obyektiv nəticələr çıxarmalarına kömək edir.

Tədris prosesində tələbələrin müzakirələrdə və debatlarda iştirak etməsi onların tənqidi düşünmə bacarıqlarını gücləndirir. Debatlar tələbələrə yalnız öz fikirlərini müdafiə etməyə deyil, eyni zamanda qarşı tərəfin dəlillərini analiz etməyə və onlara cavab verməyə məcbur edir. Tələbələrin öz öyrənmə proseslərini refleksiya etməsi tənqidi düşünməni inkişaf etdirməyin başqa bir effektiv yoludur. Müəllimlər bu məqsədlə tələbələrə dərslərdə öyrəndikləri bilikləri təhlil etməyə, çatışmazlıqları müəyyən etməyə və öz bilik səviyyələrini dəyərləndirməyə həvəsləndirə bilərlər. Tənqidi düşünmə bacarığı tədris prosesində çoxsaylı müsbət nəticələrə səbəb olur. İlk növbədə tələbələr öyrəndikləri məlumatları daha yaxşı mənimsəyir və müxtəlif vəziyyətlərdə həmin məlumatları tətbiq edə bilirlər. Bundan əlavə tənqidi düşüncə tələbələrə müstəqil düşünmək və öz fikirlərini əsaslandırmaq qabiliyyəti qazandırır, bu isə onların gələcəkdə akademik və peşəkar sahələrdə uğur qazanmasına imkan verir. Tənqidi düşünmənin tədrisdə geniş tətbiqi həm də tələbələrin daha yaradıcı və innovativ olmasına şərait yaradır. Tədris edilən fənlərin predmetlərinə uyğun olaraq bütün elm sahələrində bu qabiliyyəti problemlə situasiyalar yaradaraq inkişaf etdirmək mümkündür (Yıldırım, 2011). Təbii fəlakətlər zamanı mülki müdafiə tədbirlərini planlaşdırarkən, tənqidi düşüncə fərqli ssenariləri təhlil edərək daha optimal həll yolları tapmağa imkan verir. Mülki müdafiə və tibbi biliklər sahəsində problemlərin həllində əvəzsiz vasitələrdən biri kimi nəzərdən keçirdikdə aşağıdakı misal qeyd edə bilərik: Fəlakətlərin təsirini minimuma endirmək üçün müxtəlif ehtiyat tədbirlərini, resursların düzgün bölüşdürülməsini və təcili yardım strategiyalarını müəyyən etmək lazımdır. Bu zaman infrastruktur zəiflikləri, yerli əhəlinin ehtiyacları və logistika problemləri kimi amilləri nəzərə almaq tələb olunur. Tibbi biliklər sahəsində isə tənqidi düşüncə həkimlərə diaqnoz qoyma və müalicə strategiyası seçməkdə kömək edir. Məsələn, bir xəstə müəyyən bir simptomlar toplusu ilə müraciət edəndə həkimlər müxtəlif xəstəlik ehtimallarını təhlil edərək, fərqli diaqnozlar arasında fərq qoymalı və ən effektiv müalicə üsulunu seçməlidirlər. Tənqidi düşüncə bu prosesi sadələşdirərək xəstənin vəziyyətinə uyğun ən yaxşı qərarı qəbul etməyə şərait yaradır. Qərarvermə prosesi çoxsaylı amillərin nəzərə alındığı və məlumatların dəyərləndirildiyi mürəkkəb bir fəaliyyətdir. Bu prosesin uğurlu şəkildə həyata keçirilməsi üçün tənqidi düşünmə vacib bir bacarıqdır, çünki qərarların keyfiyyəti verilən məlumatların təhlili və onların düzgün qiymətləndirilməsinə əsaslanır. Qərar vermə zamanı tənqidi düşüncənin əhəmiyyəti bir neçə aspektdə özünü göstərir. Qərarvermə zamanı doğru məlumatların mövcudluğu əsasdır (Hüseynov, 2015, s. 64). Lakin tənqidi düşünmə olmadan, faktların obyektiv şəkildə qiymətləndirilməsi mümkün olmur. Məsələn, bir həkim xəstənin diaqnozunu müəyyən edərkən yalnız laboratoriya nəticələrinə deyil, həm də xəstənin klinik tarixçəsinə, həyat tərzinə və digər faktorlarına nəzər yetirir, tənqidi düşüncədən istifadə edərək bütün bu məlumatları təhlil edir və düzgün müalicə strategiyası seçir.

Qərar vermə zamanı fərdlərin əlində çoxsaylı seçimlər ola bilər. Tənqidi düşünmə bu seçimləri müxtəlif tərəflərdən nəzərdən keçirməyə və onların üstünlüklərini, risklərini və mümkün nəticələrini qiymətləndirməyə imkan verir. Alternativ seçimləri dəyərləndirməklə daha strateji və məqsədyönlü qərarlar qəbul etmək imkanı yaranır. Məsələn, bir iş adamı yeni məhsulun bazara çıxarılması ilə bağlı qərar qəbul edərkən tənqidi düşünmə vasitəsilə məhsulun bazar tələblərinə uyğun olub-olmadığını, rəqabəti və istehlakçı ehtiyaclarını təhlil edir. O, alternativ olaraq məhsulun

keyfiyyətini artırmaq, qiyməti endirmək və ya reklam strategiyasını dəyişdirmək qərarlarına da baxaraq ən uyğun variantı seçir. Tənqidi düşüncə zamanı insanlar emosiyalarını nəzarətdə saxlamaqla qərar vermə prosesində məntiqi və obyektiv yanaşmaları tətbiq edə bilirlər. Çox vaxt insanlar emosiyalara əsaslanaraq qərar verdikləri zaman səhvlər edir və bu qərarlar qeyri-effektiv olur. Lakin tənqidi düşüncədən istifadə etməklə şəxslər emosional yanaşmalardan qaçaraq daha doğru qərarlar verə bilirlər. Məsələn, bir lider komandası ilə konflikt yaşayanda emosiyalara qapılmadan problemi tənqidi düşüncə vasitəsilə təhlil edir. O, konfliktin köklü səbəblərini müəyyənləşdirir və məsələni obyektiv şəkildə həll etmək üçün tədbirlər görür. Beləliklə, konfliktin gərginliyi azaldılır və qərar rəşional əsaslara söykənir (Kökdemir, 2003, s. 35). Tənqidi düşüncə insanlara yalnız mövcud vəziyyəti deyil, həm də qəbul edilən qərarların uzunmüddətli nəticələrini nəzərə almağa kömək edir. Bu bacarıq bizim strateji planlaşdırma qabiliyyətimizi gücləndirir və qərarlarımızın gələcəkdə necə nəticələncəyini daha aydın proqnozlaşdırmağımıza imkan verir. Məsələn, bir şirkət rəhbəri yeni texnologiyaların tətbiqi ilə bağlı qərar verərkən tənqidi düşüncədən istifadə edərək bu yeniliyin uzunmüddətli təsirlərini proqnozlaşdırır. O, yeni texnologiyanın qısamüddətli xərclərini, işçilərin uyğunlaşmasını və gələcəkdə rəqabət üstünlüyünü nəzərə alaraq qərar verir. Bu proqnozlar şirkətin strateji inkişafına təsir edir və qərarın müsbət nəticələrə gətirib çıxarmasını təmin edir. Deməli, tənqidi düşüncə ilə gücləndirilmiş qərarlar daha yüksək keyfiyyətli və uzunmüddətli təsirə malik olur. Onu da qeyd edək ki, yaradıcı və tənqidi düşüncə bir-birindən fərqli, lakin tamamlayıcı yanaşmalardır (Məmmədova, 2020). Hər iki düşüncə tərzi insanın problemləri daha effektiv həll etməsinə, innovativ yanaşmalar tətbiq etməsinə və qərar qəbul etmə prosesində daha hərtərəfli düşüncəsinə imkan yaradır. Onların sintezi isə daha çox məhsuldarlıq, daha dəqiq nəticələr, kompleks problemlərə daha yaradıcı həll yolları təmin edir. Yaradıcı düşüncə ənənəvi yanaşmalardan uzaqlaşaraq fərqli, yeni və orijinal ideyalar yaratmağa imkan verir. Yaradıcı düşüncə insan sərhədləri qıraraq, yeni fikirlər ortaya atır və qeyri-adi həllər axtarır. Bu prosesdə məlum məlumatları bir-birinə yeni yollarla bağlayaraq yeni məna və yanaşmalar ortaya çıxarırlar. Beləliklə, yaradıcı düşüncə innovasiyalar və yeni məhsulların yaranması üçün əsas vasitədir. Misal olaraq, Apple şirkətinin iPhone'u yaratması yaradıcı düşüncəyə əsaslanır. Şirkət mövcud texnologiyaları bir araya gətirərək yenilikçi bir cihaz ortaya qoydu, mobil telefonları tək cəzəng üçün deyil, eyni zamanda internetə çıxış, multimedia və sosial platforma kimi istifadə edilməsini mümkün etdi. Tənqidi düşüncə isə məlum ideyaların obyektiv şəkildə təhlilini, onların düzgünlüyünün, etibarlılığının və praktiklik dərəcəsinin dəyərləndirilməsini tələb edir. Tənqidi düşüncə şəxs ideyanın həm güclü, həm də zəif tərəflərini araşdırır, yanlışlıqları aşkar edir və mövcud məlumatların doğruluğunu yoxlayır. Məsələn, elmi tədqiqatçılar hər bir hipotezi təhlil edərək onun nə dərəcədə həqiqət olduğunu araşdırır, sübutlar əsasında nəticəyə gəlirlər. Yaradıcı və tənqidi düşüncənin sintezi insana daha güclü qərarlar qəbul etməyə və kompleks problemlərə daha effektiv həll yolları tapmağa imkan verir. Bu sintez əvvəlcə yeni və qeyri-adi ideyalar irəli sürmək, daha sonra bu ideyaları məntiqi və obyektiv şəkildə təhlil etmək prosesini əhatə edir (Karataş, 2019, s. 82).

İlk olaraq yaradıcı düşüncə vasitəsilə geniş spektrdə ideyalar və həll yolları irəli sürülür. Məsələn, bir texnologiya şirkətinin mühəndisləri yeni bir məhsul dizayn edərkən, müxtəlif fərqli və hətta çılğın fikirlər ortaya atır. Lakin bu fikirlər irəli sürüldükdən sonra tənqidi düşüncə işə düşür. Hər bir ideyanın real həyatda tətbiq oluna biləcəyi resurslar və zaman baxımından mümkün olub-olmadığı təhlil edilir. Bununla da yalnız praktik və faydalı ideyalar seçilərək həyata keçirilir (Əliyev, 2018).

Yaradıcı düşüncə həmişə sərhədsiz azadlıq tələb etmir. Bəzən məhdudiyətlər yaradıcılığı daha da stimullaşdırır bilər. Məsələn, bir layihə üçün məhdud zaman və ya resurslar mövcuddursa, yaradıcı düşüncə bu məhdudiyətlər daxilində innovativ həll yolları axtarmağa yönəlir. Burada tənqidi düşüncə bu həllərin reallıqla nə dərəcədə uyğun olduğunu təhlil edir, beləliklə, həm məntiq, həm də yaradıcı yanaşma inteqrasiya edilir. Hər bir innovasiya həm yaradıcı düşüncənin məhsuludur, həm də tənqidi təhlillə formalaşır (Brookfield, 2011, p. 113). Əvvəlcə yeni bir fikir ortaya atılır və bu fikir müxtəlif sınaqlara məruz qalaraq təkmilləşdirilir. Məsələn, Elon Musk'ın "Tesla" layihələrində həm qeyri-adi və innovativ yanaşmalar, həm də bu yanaşmaların texniki cəhətdən mümkünsüz tərəfləri tənqidi düşüncə ilə təhlil edilir. Bunun nəticəsində yeni texnologiyalar yaranır və həm innovasiya, həm də praktiklik təmin edilir. Problem həllində tənqidi və yaradıcı düşüncənin

sintezi olduqda məsələlərə daha hərtərəfli yanaşılır. Məsələn, bir məktəbdə tədris keyfiyyətini artırmaq məqsədilə yaradıcı düşüncə müəllimlərin dərslər keçmə metodlarını təkmilləşdirmək üçün yeni yollar təklif edir: interaktiv dərslər, oyun əsaslı təlim və ya qrup işləri. Lakin tənqidi düşüncə bu metodların tətbiq oluna biləcəyini, şagirdlərin bu üsullara necə cavab verəcəyini, həmçinin resurs və vaxt tələbini təhlil edir. Beləliklə yalnız ən uyğun həll yolu seçilir. Yaradıcı ideyalar tez-tez riskli olur, lakin yüksək müvəffəqiyyət potensialı da daşıyır. Tənqidi düşüncə bu riskləri təhlil edir və onların necə azaldıla biləcəyini göstərir. Yaradıcı düşüncə ilə yanaşı tənqidi təhlil risk-fayda balansını yaradır və daha əsaslı və pragmatik yanaşmaların ortaya çıxmasına imkan verir. Yaradıcı və tənqidi düşüncə bir-birinə qarşı deyil, əksinə bir-birini tamamlayan iki güclü bacarıqdır. Onların sintezi daha geniş, daha dərin və strateji yanaşmaların inkişafına imkan verir. Təhsil, biznes, elmi tədqiqatlar və şəxsi inkişaf sahələrində hər iki düşüncə tərzinin vəhdəti insanlarda həm yenilikçi ideyalar yaratmaq, həm də bu ideyaları məntiqli və obyektiv şəkildə həyata keçirmək üçün şərait yaradır. Bu inteqrasiya kompleks problemlərin həllində effektiv qərarların qəbulunda və daha məhsuldar nəticələrin əldə olunmasında əsas rola malikdir (Kuş, 2014).

Müasir təhsil prosesində müəllimlərin tənqidi düşüncə bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi onların daha məhsuldar və səmərəli pedaqoji fəaliyyət göstərmələri üçün vacibdir. Tənqidi düşüncə tədris prosesində müəllimə mövcud tədris materiallarını dərin təhlil etmək, dərslərin güclü və zəif tərəflərini görmək, tədris prosesinə fərqli yanaşmalar tətbiq etmək və tələbələrə daha yaxşı tədris metodları seçmək imkanı verir. Bu bacarıqları inkişaf etdirmək üçün bir neçə effektiv strategiyalar mövcuddur. Belə ki, müəllimlər üçün nəzərdə tutulmuş peşəkar inkişaf kursları və seminarlar onların tənqidi düşüncə bacarıqlarını gücləndirmək üçün əsas vasitələrdən biridir. Bu təlimlər vasitəsilə müəllimlər tənqidi təhlil, problemlərin həlli və qərar vermə proseslərində daha effektiv metodlar öyrənir. Peşəkar inkişaf təlimləri müəllimlərə tənqidi düşüncə bacarıqlarını gündəlik işlərində necə tətbiq edəcəklərini praktik nümunələrlə izah edir (Ennis, 1985).

Müəllimlər öz pedaqoji təcrübələrini yazılı şəkildə təhlil edə biləcəkləri düşüncə jurnalları tuta bilərlər. Bu, müəllimlərin tədris təcrübələrini dərin analiz etmələrinə, hər bir dərslərin gedişatını tənqidi şəkildə qiymətləndirmələrinə və təlim metodlarını daha effektiv şəkildə inkişaf etdirmələrinə kömək edir. Əks-əlaqə prosesində müəllim öz yanaşmalarını nəzərdən keçirir və növbəti dərslər üçün tənqidi dəyişikliklər tətbiq edə bilər. Müəllimlər arasında təşkil olunan kollegial diskussiyalar tənqidi düşüncəni inkişaf etdirmək üçün səmərəli bir yoldur. Müəllimlər bir yerdə tədris materiallarını, yeni metodları və tədris prosesinin müxtəlif aspektlərini müzakirə edə bilərlər. Bu zaman tənqidi suallar verərək tədris praktikasına dair fərqli yanaşmalar öyrənə və öz təcrübələrini təkmilləşdirə bilərlər. Müəllimlərin tənqidi düşüncə bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün problem-əsaslı tədris metodlarına üstünlük vermək olar. Bu metodda müəllimlər qarşılıqlı müəyyən bir problemin həlli məqsədini qoyaraq həmin problemi müxtəlif aspektlərdən təhlil edir, müzakirələr aparır və bu yolla tənqidi düşüncə bacarıqlarını inkişaf etdirirlər. Məsələn, bir dərslərin mövzusu müzakirəyə açılır və müxtəlif həll yolları ilə bağlı tənqidi təhlillər edilir (Facione, 1990). Müəllimlər öz tədris proqramlarında məntiqi təhlil, sübutlar əsasında dəyərləndirmə və alternativ həll yolları axtarmağa əsaslanan tapşırıqlardan istifadə edə bilərlər. Bu yanaşma tənqidi düşüncənin sistemli inkişafını təmin edir və müəllimlərin həm öz tədris yanaşmalarını, həm də şagirdlərin öyrənmə prosesini daha obyektiv və dərin şəkildə təhlil etməsinə şərait yaradır. Tələbələrə tənqidi düşüncə bacarıqlarını yiyələndirmək, onları öyrənmə prosesində daha aktiv, diqqətli və müstəqil etməklə yanaşı, qərar vermə və problemlərin həlli bacarıqlarını da gücləndirir. Tələbələrə tənqidi düşüncəyə təşviq etmək üçün müxtəlif pedaqoji yanaşmalar və metodlar tətbiq oluna bilər. Tənqidi düşüncə sual verməklə başlayır. Müəllimlər dərslər zamanı tələbələrə açıq və düşündürücü suallar verərək onların problemlərini dərin təhlil etmələrinə şərait yarada bilər. Məsələn, müəyyən bir mövzu müzakirə edildikdə, müəllim tələbələrə "Niyə belə düşünürsən?", "Bu mövzunu başqa bir yanaşma ilə necə izah edə bilərsiniz?", "Bu faktlar nə dərəcədə doğru və etibarlıdır?" kimi suallar soruşaraq tələbələrə dərin düşüncəyə təşviq edə bilərlər. Tələbələrə tənqidi düşüncəyə təşviq etməyin ən səmərəli yollarından biri onlara müəyyən mövzular üzərində müzakirələr və debatlar təşkil etməkdir. Debatlarda tələbələr öz fikirlərini müdafiə edir, qarşı tərəfin fikirlərini tənqid edir

və dəlillərlə mövqələrini izah edirlər. Bu metod onların fərqli perspektivlərə açıq olmasına və öz mövqələrini daha dəqiq şəkildə əsaslandırmaqlarına kömək edir (Şimşək, 2016).

Tələbələrə tədris edilən mövzuları problemlər vasitəsilə öyrətmək tənqidi düşüncə bacarıqlarını gücləndirir. Bu yanaşmada tələbələr qarşılarına qoyulmuş problemləri həll etmək üçün faktları toplayır, məlumatları təhlil edir və nəticələr çıxarırlar. Məsələn, tələbələrə bir sosial problem təqdim edilərək onun həlli yolları barədə tənqidi təhlil aparmaları tələb oluna bilər. Reflektiv yazı tələbələrin öyrəndikləri bilikləri tənqidi şəkildə qiymətləndirməsinə və öz fikirlərini formalaşdırmasına imkan verir. Müəllimlər tələbələrdən dərslər sonunda reflektiv esse və ya yazı tapşırığı hazırlamalarını tələb edə bilərlər. Bu yazı vasitəsilə tələbə öyrəndiyi məlumatların doğruluğunu və praktikasını qiymətləndirir, əldə etdiyi bilikləri şəxsi təcrübəsi ilə əlaqələndirir. Tənqidi düşüncənin inkişafına tədqiqat layihələri dəstək verir. Tələbələrə müəyyən bir mövzu üzrə tədqiqat aparmaq, məlumat toplamaq və analiz etmək tapşırılır. Bu zaman tələbə müxtəlif mənbələrə əsaslanaraq mövzunu araşdırır və dərin təhlillər aparır. Tədqiqat prosesində tələbə öz düşüncəsini inkişaf etdirir və yeni nəticələrə gəlir. Tələbələrə müəyyən bir mövzuya fərqli perspektivlərdən baxmaq imkanı yaratmaq tənqidi düşüncənin inkişafına təkan verir. Fikrimizi başqa bir misalla izah edək. Məsələn, müəllim bir tarixi hadisəni həm qaliblər, həm də məğlublar perspektivindən izah etməyi tələb edə bilər. Bu metod tələbələrin empatiya qurma qabiliyyətini artırmaqla yanaşı, hadisələrə çoxşaxəli və obyektiv yanaşmalarını təmin edəcəkdir. Eyni zamanda qrup işləri də tələbələrin bir-biri ilə əməkdaşlıq edərək problemlərin həlli üzərində düşüncələrini təmin edir. Bu zaman tələbələr müxtəlif perspektivləri müzakirə edərək birgə qərar qəbul edirlər. Qrup işləri həm tənqidi düşüncə, həm də kommunikasiya və əməkdaşlıq bacarıqlarını inkişaf etdirməyə imkan verir (Paul & Elder, 2014, p. 225)

Nəticə

Nəticə olaraq həm müəllimlər, həm də tələbələr üçün tənqidi düşüncə müasir təhsilin əsas elementlərindən biri olmalıdır. Müəllimlərin tənqidi düşüncə bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün nəzərdə tutulmuş strategiyalar, eyni zamanda tələbələrin də bu bacarıqları qazanmasına kömək edəcəkdir. Tənqidi düşüncə tələbələrin daha analitik, müstəqil və yaradıcı olmalarına yardım edir, bu isə onların gələcək həyatında uğur qazanması üçün vacibdir. Tənqidi düşüncə tədris prosesində şagirdlərin və tələbələrin dərindən öyrənmə bacarıqlarını formalaşdırmaqla uzunmüddətli təsir göstərir. Bu bacarıqlar yalnız akademik uğurlara deyil, eyni zamanda onların gündəlik həyatda müstəqil və məsuliyyətli qərarlar verməsinə, problemləri daha dəqiq və məntiqi şəkildə həll etməsinə şərait yaradır. Tənqidi düşüncəni inkişaf etdirən tədris metodları şagirdlərin yaradıcı potensiallarını da üzə çıxarır, onları cəmiyyətin aktiv və yenilikçi fərdləri olmağa təşviq edir. Tədris prosesində tənqidi düşüncəyə əsaslanan yanaşmalar tələbələrin öyrənməyə yanaşmalarını tamamilə dəyişdirə bilər. Bu yanaşmalar tələbələri passiv öyrənilərdən aktiv tədqiqatçılara çevirir, onların intellektual inkişafını dəstəkləyir. Uzunmüddətli perspektivdə tənqidi düşüncə bacarıqlarına yiyələnən şagirdlər təkcə təhsil sahəsində deyil, həm də peşə həyatlarında daha çevik və qərarlı olurlar.

Məhz bu xüsusiyyətlər müasir dünyada sürətli dəyişikliklərə uyğunlaşma və müxtəlif sahələrdə uğur qazanma imkanlarını artırır. Gələcək cəmiyyətlərdə tənqidi düşüncə bacarıqları daha da əhəmiyyət qazanacaq. İstənilən peşə sahəsində kompleks problemlərin həlli, innovasiya və yaradıcı yanaşmalar tənqidi təhlilə əsaslanan qərarlar tələb edir. Texnologiyanın və məlumat axınının sürətli inkişafı insanları böyük miqdarda məlumatla üz-üzə qoyur və bu məlumatları düzgün təhlil etmə, həqiqətləri yalanlardan ayırma qabiliyyəti kritik rol oynayır. Belə bir dövrdə müstəqil düşüncə və tənqidi təhlil bacarığı insanları həm sosial, həm də peşəkar sahələrdə fərqləndirəcək əsas amillərdən biridir. Tənqidi düşüncənin gələcəkdə əhəmiyyətli olması, həmçinin insanın dünyada baş verən dəyişikliklərə daha hazırlıqlı olmasını və müxtəlif sahələrdə daha çevik qərarlar verməsini təmin edir. İnsanlar tənqidi düşüncə bacarığı ilə mövcud problemləri yeni perspektivlərdən qiymətləndirərək, fərqli həll yolları təklif edə və dinamik cəmiyyətlərdə uğur qazana bilərlər. Bu səbəbdən tənqidi düşüncə tədris prosesinin ayrılmaz bir hissəsi kimi dəyərləndirilməli və gələcək nəsillərə ötürülməlidir.

Ədəbiyyat

1. Ağayev, V. (2012). *Təlim texnologiyaları və tənqidi düşünmə*. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı.
2. Əliyev, F. (2018). *Tənqidi təfəkkür və onun təlimə təsiri*. Azərbaycan Dövlət Universiteti.
3. Hüseyinov, A. (2015). *Məktəbdə tənqidi düşüncənin formalaşdırılması*. Bakı.
4. Qasımova, S. (2017). *Tədrisdə tənqidi düşüncənin inkişafı*. Azərbaycan Pedaqoji Universiteti.
5. Məmmədova, G. (2020). *Təhsil və tənqidi düşünmə*. Təhsil Nazirliyi Nəşriyyatı.
6. Karataş, E. (2019). *Tənqidi düşüncə: Tədris metodları*. Siyasal Kitabevi.
7. Kökdemir, D. (2003). *Tənqidi düşüncə və qərar qəbul etmə*. Nobel nəşriyyatı.
8. Kuş, D. (2014). *Tənqidi Düşüncə Bacarıqları*. Pegem Akademiyası
9. Şimşək, A. (2016). *Tənqidi düşüncənin təhsildə rolu*. Ankara Universiteti Təhsil Elmləri Fakültəsi.
10. Yıldırım, A. (2011). *Tənqidi düşüncənin təhsildə yeri və əhəmiyyəti*. *Təhsil Elmləri Jurnalı*.
11. Brookfield, S. D. (2011). *Teaching for Critical Thinking*. John Wiley & Sons.
12. Ennis, R. H. (1985). *A Logical Basis for Measuring Critical Thinking Skills*. Educational Leadership.
13. Facione, P. A. (1990). *Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction*. American Philosophical Association.
14. Paul, R., & Elder, L. (2014). *Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Professional and Personal Life*. Pearson Education.

Daxil oldu: 30.08.2024

Baxışa göndərildi: 15.09.2024

Təsdiq edildi: 27.09.2024

Çap olundu: 20.10.2024